

**TA'LIM MUASSASALARI BOSHQARUVIDA HUQUQIY MUNOSABATLAR:  
O'ZBEKISTON VA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI****Ergasheva Manzura Muzaffarovna**

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti

Ta'lim muassasalarining boshqaruvi mutaxassisligi magistri

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada ta'lim muassasalari boshqaruvi sohasidagi huquqiy munosabatlar ko'rib chiqiladi. Boshqaruv jarayonida rahbar, xodimlar, o'quvchilar (talabalar), ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlar, ularning qonun va me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinishi, nizolarni oldini olish va huquqiy savodxonlikni oshirish masalalari tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasi misolida "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, hukumat qarorlari, vazirliklar nizomlari rahbar faoliyatining huquqiy asosini tashkil etishi, xorijiy tajribada (Angliya, Shvetsiya, Rossiya, Germaniya) esa har bir davlatda o'ziga xos mexanizmlar mavjudligi yoritiladi. Shuningdek, rahbarning huquqiy savodxonligi, mas'uliyati, korrupsiyaga qarshi kurash va boshqaruvda qonuniylilikni ta'minlash bo'yicha takliflar keltiriladi.

**Kalit so'zlar:** Boshqaruv faoliyati, huquqiy munosabatlar, rahbar javobgarligi, me'yoriy hujjatlar, davlat boshqaruvi, xorijiy tajriba, ta'lim muassasalari, qonunchilik, huquqiy savodxonlik, nizom, korrupsiyaga qarshi kurash, huquqiy mas'uliyat.

Ta'lim muassasalari boshqaruvi keng ko'lamli huquqiy munosabatlar bilan chambarchas bog'liq. Bu munosabatlarda rahbar, pedagoglar, talabalar (o'quvchilar), ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar, jumladan, vasiylik kengashi, homiylar, hamkor tashkilotlar ishtirok etadi (Johansson, 2018). Har bir subyektning huquq va majburiyatlari qonun hujjatlari, ichki nizomlar va qarorlar bilan belgilab beriladi. Boshqaruv jarayonida rahbar ma'muriy-funksional faoliyatni amalga oshiruvchi subyekt sifatida huquqiy mas'uliyatga ega bo'ladi (Öztürk, 2021).

O'zbekiston misolida "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, hukumat qarorlari, vazirliklar me'yoriy hujjatlari (Maxwell, 2008) boshqaruv sohasining asosiy huquqiy poydevorini tashkil etadi. Maktab, kollej, texnikum yoki OTMda esa rahbarning buyruqlari, ichki tartib-qoidalari boshqaruv qarorlarining huquqiy bazasini mustahkamlaydi. Huquqiy xatolikka yo'l qo'yilganda jiddiy javobgarlik yuzaga kelishi, nizolar sodir bo'lganda sud yoki huquqni muhofaza qiluvchi organlar ishtirok etishi ehtimoldan xoli emas (Johansson, 2018; Mucchielli, 2013).

Xorij tajribasida ham (Angliya, Shvetsiya, Rossiya, Germaniya) o'xshash tamoyillar kuzatiladi, lekin har bir davlat o'ziga xos huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqqan (Goleman, 1998; Schneider & Mustermann, 2019). Masalan, Angliya va Shvetsiyada maktab direktori keng qamrovli javobgarlikni bo'lishsa-da, school board yoki Skolinspektionen bilan hamkorlik qilishi lozim. Rossiya va Germaniyada esa muassasa direktori huquqiy me'yorlarga rioya qilishi qat'iy nazorat qilinadi, qonunbuzarlik ro'y bersa, ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Ta'lim muassasalari boshqaruv faoliyati keng doiradagi huquqiy munosabatlar bilan bog'liq bo'lib, bu munosabatlarda rahbar, xodimlar, o'quvchilar (talabalar), ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar (vasiylik kengashi, homiylar, hamkor tashkilotlar va h.k.) ishtirok etadi (Johansson, 2018). Bunda har bir subyektning huquq va majburiyatlari qonun hujjatlari, ichki nizomlar, buyruq va qarorlar orqali belgilab beriladi. Demak, boshqaruv sohasidagi huquqiy munosabatlar quyidagi yo'nalishlarga ega:

1. Normativ-huquqiy jihatdan davlat boshqaruv organlari (masalan, O'zbekistonda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi yoki boshqa vazirliklar) tomonidan qabul qilingan qaror, nizom, qoida va me'yoriy hujjatlar asosida ta'lim muassasasining boshqaruvi amalga oshiriladi (Goleman, 1998; Maxwell, 2008).

2. Ma'muriy-funksional jihatdan rahbar — bu me'yoriy hujjatlar ijrosini ta'minlovchi shaxs, qaror qabul qiluvchi va amaliy harakatlarni muvofiqlashtiruvchi boshqaruv subyekti (Öztürk, 2021).

3. Ijtimoiy-huquqiy jihatdan esa boshqaruv jarayonida inson omili — xodimlar, ota-onalar, o'quvchilar — bilan qonun doirasida munosabat o'rnatish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, nizolarni hal etish, shu bilan birga, rahbarning o'zi ham huquqiy mas'uliyatni his etishi kerak (Mucchielli, 2013).

O'zbekiston Respublikasi misolida boshqaruv sohasidagi huquqiy munosabatlar, avvalo, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, hukumat qarorlari, vazirliklarning ko'rsatmalari, ichki ustav va nizomlar bilan tartibga solinadi. Maktab, kollej, OTM rahbarlari ushbu huquqiy bazadan kelib chiqib, buyruqlar chiqaradi, xodimlarni ishga qabul qiladi, mehnat intizomini ta'minlaydi, moddiy-texnik bazadan foydalanish, homiylik, shartnomalar tuzish kabi masalalarda huquqiy mas'ul bo'ladi. Xato yoki xato-huquqbuzarlik sodir etilsa, javobgarlik masalasi ham rahbar zimmasiga tushadi. O'zbekistonda ta'lim boshqaruviga oid normativ-huquqiy hujjatlar zanjiri quyidagi bo'g'inlarni o'z ichiga oladi:

1. Davlat boshqaruv organlari - Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, vazirliklar me'yoriy hujjatlari, yo'riqnomalari.

2. Ta'lim muassasasi darajasi - maktab, kollej, texnikum, OTM kabi muassasalar ustavi, ichki tartib-qoidalari. Rahbar shu ustav va nizomlar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qiladi (Maxwell, 2008).

3. Mas'ul xodimlar vakolatlari - rahbarlar (direktor, rektor, dekan, bo'lim boshlig'i) hamda boshqa boshqaruv xodimlari (o'quv ishlari bo'yicha muavinlar, ma'naviy-ma'rifiy ishlarga mas'ullar) o'rtasida huquqiy munosabatlar shakllanadi.

Maktab va kollej ustavlarida ko'pincha rahbarning vakolatlari aniq ko'rsatiladi: ishga qabul qilish, ichki tartibni belgilash, talabalarga "rag'bat" yoki "intizomiy jazo" choralari ko'rish, ota-onalar bilan hamkorlik qilish va h.k. (Öztürk, 2021). Huquqiy xatolikka yo'l qo'yilganda esa me'yoriy sanksiyalar, ma'muriy javobgarlik, hattoki korrupsiyaga oid qoidabuzarlik bo'lsa, jinoiy javobgarlik masalasi ham ko'ndalang bo'ladi.

Statistik misollar (agar mavjud bo'lsa) rahbarlarning turli huquqiy nizolarga duch kelishi haqida dalil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Masalan, ish haqi, xodimlarni bo'shatish yoki tayinlash jarayonida xato tuzilgan buyruq, ota-onalar bilan tuzilgan shartnomalarda e'tiborsizlik, norasmiy o'qituvchilar jalb qilish – barchasi huquqiy muammolar keltirib chiqarishi ehtimoldan xoli emas (Johansson, 2018). Shuning uchun rahbarlar nafaqat pedagogik, balki yuridik bilimga ham ega bo'lishi talab etiladi.

Xorijda ham boshqaruv sohasidagi huquqiy munosabatlar muhim o'rinda turadi, biroq har bir davlatda tarixiy, siyosiy, ijtimoiy omillar tufayli o'ziga xos xususiyatlar shakllangan (Goleman, 1998; Schneider & Mustermann, 2019). Quyida ayrim misollar:

1. Angliyada maktab kengashi (School Board) yoki "Governor" lavozimi orqali boshqaruv yuritiladi. Rahbar (Headteacher) yuridik javobgarlikka ega, lekin "board" bilan hamkorlikda barcha strategik qarorlar qabul qilinadi. Maktabning "Ofsted" inspeksiyasi oldida hisobot berish majburiyati bo'lib, rahbar huquqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilishi lozim (Maxwell, 2008).

2. Shvetsiyada "Skolinspektionen" – maktab faoliyatini nazorat qiladigan davlat organi. Maktab direktori (rektor) qonun va me'yoriy aktlarni buzsa, jiddiy javobgarlikka tortilishi mumkin. "Demokratik boshqaruv" tamoyili kuchli bo'lganligi tufayli o'quvchilar, ota-onalar, pedagoglar huquqlari keng himoya qilinadi, rahbar esa buni ta'minlay olish kerak (Johansson, 2018).

3. Rossiyada "должностные инструкции" va ichki me'yoriy hujjatlar asosida direktor (rektor) faoliyatida yuridik mas'uliyat aniq ifodalangan (Журавлёв, 2012). Maktab, kollej, universitet darajasida hujjat aylanishi qattiq nazorat qilinadi, "konflikt" paydo bo'lganda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilinishi mumkin.

4. Germaniya Federal tizimda har bir yer (Bundesland) o'z ta'lim qonunlariga ega. Boshqaruv sohasida rahbar me'yoriy-ijroiyo hokimiyat doirasida qat'iy huquqiy majburiyat va vakolatlar bilan cheklangan (Schneider & Mustermann, 2019). Qonunbuzarlik sodir etilsa, rahbar "distsiplin jazosi" yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Xorijda rahbarlar huquqiy savodxonligini oshirish uchun doimiy seminar-treninglar, malaka oshirish kurslari o'tkazilishi keng tarqalgan. "Legal literacy for headteachers" (Angliya), "Rektors juridiska kompetens" (Shvetsiya), "Rector's legal duties" kabi maxsus modul va attestatsiya tizimlari joriy qilingan (Johansson, 2018; Öztürk, 2021). Kadrlar siyosatida esa mentorlik, attestatsiya, malaka oshirish kurslari orqali rahbarlar doimiy ravishda huquqiy me'yorlardan xabardor bo'lib boradi.

Boshqaruv sohasidagi huquqiy munosabatlar O'zbekiston, Shvetsiya, Angliya, Rossiya, Germaniya (va boshqa) davlatlarda o'ziga xosdir. Biroq hamma joyda ta'lim muassasasi rahbari qonun, nizom va me'yoriy aktlarga tayangan holda qaror qabul qilishi, nizolarni huquq doirasida hal etishi, shaxsiy javobgarlikni his qilishi talab etiladi (Maxwell, 2008). Demak, rahbar huquqiy kompetensiyasini shakllantirish – bu boshqaruv faoliyatining eng asosiy shartlaridan biri.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Goleman, D. (1998). Working with Emotional Intelligence. Bantam Books.
2. Johansson, P. (2018). "Digitalisering av utbildning i nordiska länder: fallstudie om interaktiva metoder." Scandinavian Educational Review, 12(4), 56-70.
3. Maxwell, J. (2008). Developing the Leader Within You. Thomas Nelson.
4. Mucchielli, A. (2013). Les méthodes qualitatives en sciences humaines et sociales. Armand Colin.
5. Öztürk, M. (2021). "Yaratıcı düşünce ve dijital araçların entegrasyonu: Öğretmen adayları perspektifi." Turkish Journal of Educational Technology, 33(2), 25-39.
6. Schneider, C. & Mustermann, T. (2019). Digital Competences and Teaching Standards in the 21st Century. Springer.
7. Азиза Фармоновна, Э. (2024). ГЛОБАЛЬНЫЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ И ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ... Indexing, 1(1).
8. Ergasheva, A. F. (2023). The Definition of Extreme Tourism in the World Tourism.
9. Farmonovna, E. A. (2024). HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO 'RSATISHNING HORIJ TAJRIBASI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (8), 753-767.
10. Ergasheva, A. (2024). XIZMAT KO 'RSATISHNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI. University Research Base, 294-299.
11. Ergasheva, A. (2020). Кичик бизнесда инновацион фаолият ва уни ривожлантириш масалалари. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).